

ΦΩΚΙΚΗ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ

Κατερίνα Τυπάλδου-Φακίρη

Δρ Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου της Aix-en-Provence Γαλλίας

Οι Φωκείς ήταν οι κάτοικοι της αρχαίας Φωκίδας¹, χώρας της Κεντρικής Ελλάδας, μικρής σε έκταση (περίπου 1800 τ. χλμ.) και φτωχής (κυρίως ορεινής). Βόρεια εκτεινόταν μέχρι τον βόρειο Ευβοϊκό Κόλπο και νότια ως τον Κορινθιακό Κόλπο, ανατολικά συνόρευε με τη Βοιωτία και την Οπούντια Λοκρίδα και δυτικά με τη Λοκρίδα των Οζόλων, τη Δωριίδα, τους Οπταίους και τους Μαλιείς.

Η Φωκίδα είχε ξεχωριστή θέση στον αρχαίο ελληνικό κόσμο για τα αφιερωμένα στον Απόλλωνα ονομαστά μαντεία των Δελφών και των Αβών² και για τη σημαντική, από στρατηγικής άποψης, γεωγραφική της θέση. Αποτελούσε τον συνδυετικό κρίκο μεταξύ Βόρειας και Νότιας Ελλάδας, ήλεγχε τον μοναδικό οδικό άξονα που συνέδεε αυτές τις περιοχές καθώς και τις Θερμοπύλες, που θεωρούνταν ή από βορράν είσοδος της Νότιας Ελλάδας.

Οι Φωκείς, παρά τις διαφορές στην καταγωγή τους³, από την εποχή του Ομήρου αποτελούσαν εθνότητα, όχι όμως και συμπολιτεία, αν και οι εννεά φωκικές πόλεις που έλαβαν μέρος στην τριωική εκστρατεία είχαν κοινούς αρχηγούς, τον Σχεδίο και τον Επιστροφή⁴. Οι συνθήκες δημιουργίας συμπολιτείας εμφανίζονται πολύ αργότερα.

1. Χάρτης όπου σημειώνεται η ακριβής θέση της Φωκίδας.

Στις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ., μετά το τέλος του Α΄ Ιερού Πολέμου, οι Φωκείς βρέθηκαν σε πολύ δυσμενή θέση. Έχασαν τον έλεγχο του μαντείου των Δελφών και τη σημαντική τους πόλη Κρίσια, ενώ τα εδάφη της –που περιλάμβαναν το Κρισιαίο πεδίο, τη δεύτερη σε μέγεθος ευνοημένη πεδιάδα τους– αφιερώθηκαν στο θεό Απόλλωνα και δεν μπορούσαν πλέον να τα καλλιεργήσουν⁵ (όπως θα δούμε παρακάτω).

Οι Θεσσαλοί, οι οποίοι προσπαθούσαν τότε να επεκτείνουν την κυριαρχία τους στη νοτιοανατολική Στερεά Ελλάδα⁶, επωφεληθήκαν από την κατάσταση αδυναμίας στην οποία βρισκόταν οι Φωκείς και τους υπέταξαν. Η υποδούλωση αυτή ήταν καταλυτική για την εξέλιξη του φωκικού έθνους. Οι Φωκείς είχαν να κάνουν με έναν κοινό εχθρό πολύ ισχυρότερό τους στρατιωτικά⁷, τον οποίο καθεμιά από τις πόλεις τους μεμονωμένα δεν θα μπορούσε ποτέ να νικήσει. Το γεγονός αυτό τους έδωσε την ευκαιρία να συνειδητοποιήσουν την εθνική τους ταυτότητα και να αποκτήσουν εθνική συνείδηση και αλληλεγγύη. Εκτοτε κανένα άλλος πόλεμος δεν αναφέρεται μεταξύ των φωκικών πολέμων⁸.

Η ιδέα της απελευθέρωσης άρχισε να ωριμάζει σταδιακά. Περί το 510 π.Χ. οι Θεσσαλοί με τους συμμάχους τους εισέβαλαν στη Φωκίδα. Οι Φωκείς, αφού τους νίκησαν σε δύο μάχες και εξουδετέρωσαν το ιππικό τους κοντά στην Υάμπολη, με τα τεχνάσματα που τους συμβούλευσε ο μάντης Τελλίας, αποτινάξαν τον θεσσαλικό ζυγό⁹. Όταν απελευθερώθηκαν, ίδρυσαν τη συμπολιτεία τους και έκομαν τα πρώτα κοινά νομίσματα με την εθνική ένδειξη ΦΩΚΙ¹⁰.

Στη συμπολιτεία συμμετείχαν όλες οι πόλεις ισότιμα και ισόνομα¹¹, ήταν όμως πολιτικά ανεξάρτητες¹² και με καθορισμένα σύνορα¹³. Οι αντιπρόσωποι τους συνεδρίαζαν σε ένα βουλευτήριο, το Φωκικό¹⁴, οι θεσμοί όμως και ο τρόπος λειτουργίας του δεν μας είναι γνωστοί. Αν υπήρχαν περισσότερες διαθέσιμες πληροφορίες περί της

φωκικής συμπολιτείας, τονίζει ο J.A.O. Larsen, πιθανόν θα έδιναν την τελειότερη εικόνα μετασχηματισμού ενός φυλετικού σε ομοσπονδιακό κράτος¹⁵.

Οι διαμέσου των αιώνων πληροφορίες που δίνουν οι αρχαίες πηγές δείχνουν ότι η φωκική συμπολιτεία είχε πολιτικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες και ακολουθούσε μια σταθερή πολιτική γραμμή με δύο βασικές προτεραιότητες: α) την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα, β) την επανάκτηση του μαντείου των Δελφών.

Ανεξαρτησία και εδαφική ακεραιότητα

5ος αιώνας π.Χ.

Όταν ο Ξέρξης επιτέθηκε στην Ελλάδα, το 480 π.Χ., οι Φωκείς δεν πήγαν με το μέρος του, *ούκ έμψήθησαν* γράφει ο Ηρόδοτος, όπως οι Θεσσαλοί, οι Βαιωτοί και άλλοι μικρότεροι λαοί της Κεντρικής Ελλάδας¹⁶, ούτε μετά την ήττα του Λεωνίδα στη μάχη των Θερμοπυλίων¹⁷. Οι Πέρσες εισέβαλαν τότε στη Φωκίδα, έκαψαν όλες τις φωκικές πόλεις της κοιλάδας του Κηφισού και κακοποίησαν όσους από τους κατοίκους τους, άνδρες και γυναίκες, κατάφεραν να συλλάβουν¹⁸.

Ο Ηρόδοτος πιστεύει ότι οι Φωκείς δεν πήγαν με τους Πέρσες επειδή μιούσαν τους Θεσσαλούς. Τα γεγονότα όμως δεν επιβεβαιώνουν απόλυτα την άποψη αυτή του ιστορικού.

Καταρχάς ο Θεσσαλικός λαός ήταν αντίθετος με την απόφαση των αρχηγών του να προσφέρουν γήνη τε και ύδωρ στους κήρυκες που είχαν στείλει στην Ελλάδα ο Δαρείος και ο Ξέρξης πριν από την εκστρατεία: *δεν συμφωνούσαν καθόλου με τις ραδιουργίες των Αλεξάνδων*, γράφει ο Ηρόδοτος¹⁹. Οι Θεσσαλοί μέχρι ένα σημείο συνέπλευσαν με τους Φωκείς και πήραν μέρος από κοινού στο συνέδριο του Ισθμού, όπου προδημοσιώθηκαν να προσάψουν την ελευθερία της Ελλάδας μαζί με τους Έλληνες που δεν είχαν πάει με το μέρος των Περσών. Δική τους εξέλλουσα ιδέα ήταν η υπεράσπιση του Στενού των Τεμπών, η οποία εφαρμόστηκε αρχικά, αλλά εγκαταλείφθηκε όταν έγινε γνωστή η ύπαρξη του άλλου περάσματος που υπήρχε μεταξύ Μακεδονίας και Θεσσαλίας. Οι Θεσσαλοί έμειναν τότε αβοήθητοι και αποφάσισαν να πάνε με το μέρος των Περσών γιατί, όπως είχαν δηλώσει στο συνέδριο του Ισθμού, *η καθαρή ανεπάρκεια είναι ισχυρότερη από οποιαδήποτε πίσση*²⁰.

Οι Φωκείς όμως δεν ακολούθησαν το παράδειγμα των Θεσσαλών και υπέστησαν τις ολέθριες συνέπειες που ήδη αναφέραμε. Είναι δυνατόν η απόφασή τους να στρίβεται μόνο στο μίσος που είχαν για τους Θεσσαλούς, όπως νομίζει ο Ηρόδοτος; Η μήπως πίστευαν βαθιά στην ελευθερία και την ανεξαρτησία τους, για τις οποίες είχαν κάνει πρόσφατα τόσους αγώνες, που ασφαλώς ήταν ακόμα νωποί στη μνήμη τους; Η απάντηση βρίσκεται στη στάση που κράτησαν οι ελεύθεροι Φωκείς κατά τη διάρκεια της μάχης των Πλαταιών. Ενώ χίλιοι Φωκείς πολεμούσαν με τους Πέρσες, επειδή υποχρεώθηκαν, οι υπόλοιποι τους ομοσποτάριζαν²¹. Μέχρι την τελευταία στιγμή, αφήνοντας τον κίνδυνο που διέτρεχαν οι χίλιοι συμπατριώτες τους, τους οποίους μάλιστα οι Πέρσες δεν εμπιστευόνταν, οι Φωκείς προτίμησαν να υπηρετήσουν τα ελληνικά

συμφέροντα παρά να υποκύψουν. Η απόφαση αυτή είναι πράξη πολιτική που λαμβάνεται ύστερα από ώριμη σκέψη. Νομίζω ότι η άποψη του Ηρόδοτου ισχύει ως προς την αρνητική απάντηση που έδωσαν οι Φωκείς στο προκλητικό τηλεσίγραφο που τους έστειλαν οι Θεσσαλοί, ή πιο σωστά οι Αλεξάνδες, μετά τη μάχη των Θερμοπυλίων²², στη συνέχεια όμως ακολούθησαν την πολιτική γραμμή που είχε χαράξει η συμπολιτεία τους.

4ος αιώνας π.Χ.

Το 396 π.Χ. ξέσπασε πόλεμος μεταξύ Αμφισσέων και Φωκικών, επειδή οι πρώτοι θέρισαν και πήραν ως λεία το σπάρι από ένα αμφισβητούμενο συνοριακό κομμάτι γης στα δυτικά του Παρνασσού²³. Η γη αυτή θα πρέπει να ανήκε στην πόλη Χαράδρα (κοντά στα σημερινά Μοριαλάτα) που συνόρευε με την Αμφισσα. Η Χαράδρα ήταν πολύ μικρότερη σε έκταση (το κάστρο της περικλείει μόλις 25 στρέμματα), και κατά συνέπεια και σε πληθυσμό, από την Αμφισσα, την πρωτεύουσα των Λοκρών Οζόλων. Οι κάτοικοι της Χαράδρας δεν επιτέθηκαν μόνοι τους στους Αμφισσείς. Τα συμφέροντά τους τα υπερασπίστηκε ο στρατός της συμπολιτείας –ολόκληρος ο φωκικός στρα-

2. Η αρχαία Φωκίδα.

36. β. Αίαια. Εξωτερική και εσωτερική όψη βόρειου πύργου.

τός, γράφει ο Πausανίας, ο οποίος εισέβαλε στη Λοκρίδα και τη λεηλάτησε²⁴. Ο πόλεμος αυτός, που προκλήθηκε ουσιαστικά –σύμφωνα με όλες τις πηγές– από τον πέραση βασιλιά, γενικεύτηκε, τους Λοκρούς Οξόλες υπερασπίστηκαν οι Βοιωτοί, ενώ τους Φωκείς οι Σπαρτιάτες, και κατέληξε στην ήττα των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα (371 π.Χ.).

Το 374/373 π.Χ., τρία χρόνια πριν από τη μάχη των Λεύκτρων, ο θηβαίος στρατηγός Πελοπίδας πολιόρκησε τη στρατηγική σημασία πρωτεύουσα της Φωκίδας Ελάτεια. Αν ο Πελοπίδας καταλάμβανε την Ελάτεια θα είχε αυτομάτως υπό τον έλεγχό του μέρος της φωκικής κοιλάδας του Κηφισού και τον οδικό άξονα Θερμοπύλες-Χαιρώνεια. Θα εξασφάλιζε έτσι την από τη θρά επικωνία με τη Θεσσαλία –κυρίως με το σύμμαχό του Ιάσονα, τον τύραννο των Φερών– και η συνθηκολόγηση της Φωκίδας θα ήταν πλέον ζήτημα χρόνου. Για λόγους που δεν γνωρίζουμε ο στρατός της συμπολιτείας δεν επενέβη, την άμυνα όμως της πόλης οργάνωσε ο ομοσπονδιακός στρατηγός Ονόμαρχος²⁵. Ο Ονόμαρχος, μην μπορώντας να αντιμετωπίσει στρατιωτικά τον Πελοπίδα, εφάρμοσε το σχέδιο της απόνωσης (της απόγνωσης), τοποθέτησε δηλαδή κοντά στις πύλες του κάστρου της πόλης τα παιδιά, τις γυναίκες και τους γέροντες, και μπροστά τους παρέταξε το στρατό. Ο Πελοπίδας, όταν αντιλήφθηκε το σχέδιο του φωκικά στρατηγού, γράφει ο Πολύαινος, έλυσε την πολιορκία, οσβόμενος τους ηθικούς κανόνες που επικρατούσαν ακόμα στον πόλεμο, και επέστρεψε στη Βοιωτία²⁶.

Μετά τη μάχη των Λεύκτρων η Θήβα αναδείχθηκε η πρώτη στρατιωτική δύναμη του ελλαδικού χώρου και υποχρέωσε τους Φωκείς να συμμετάσχουν στη συμμαχία της. Οι όροι της συμμαχίας άφηναν στους Φωκείς κάποια αυτονομία: όφειλαν να συντρέχουν τη Θήβα σε περίπτωση εξωτερικού κινδύνου, όχι όμως να συμμετέχουν στις εκστρατείες της²⁷.

Οι Φωκείς επωφελήθηκαν από τον δεύτερο όρο της συμμαχίας και θέλοντας να δείξουν την ανεξαρτησία τους απέναντι στη Θήβα, και τον

επικατέστηκαν λίγο πριν από το 362 π.Χ. για να μη συμμετάσχουν στην εκστρατεία της στην Πελοπόννησο. Η ενέργειά τους αυτή είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του ανταγωνισμού τους με τη Θήβα που κατέληξε τελικά στον Γ' Ιερό Πόλεμο (356-346 π.Χ.), στον οποίο νικήθηκαν και έχασαν την ανεξαρτησία τους (στον πόλεμο αυτό θα αναφερθούμε εκτενέστερα παρακάτω). Από το 346 ως το 339 π.Χ., τη χώρα τους την ήλεγχαν οι Μακεδόνες και οι Θηβαίοι, που ήταν τότε σύμμαχοι. Η κατάσταση της χώρας, όπως την περιγράφει ο Δημοσθένης που την επισκέφθηκε το 343 π.Χ., ήταν τραγική: ο λαός, που είχε διωχθεί από τις πόλεις του, διασχυρούσε κάτω από την πίεση των δυνάμεων κατοχής²⁸.

Το χειμώνα του 339 π.Χ. η αμφικτιονία κήρυξε τον πόλεμο στους Αμφισσιείς (αυτός είναι γνωστός ως Δ' Ιερός Πόλεμος), γιατί, καλλιεργώντας μέρος της ιερής γης, ασέβησαν προς το θεό. Τους Αμφισσιείς υποστήριξαν οι Θηβαίοι, οι οποίοι έλυσαν τη συμμαχία τους με τον Φίλιππο της Μακεδονίας και κατέλαβαν τη Νίκαια, το οχυρό που ήλεγχε τις Θερμοπύλες. Η δελφική αμφικτιονία έδωσε τελικά την αρχηγία του ιερού στρατού στον Φίλιππο με την εντολή να τιμωρήσει τους ιερόσυλους Αμφισσιείς. Ο Φίλιππος, παρακάμπτοντας τις Θερμοπύλες, μπήκε στη Φωκίδα και κατέλαβε την Ελάτεια, όπου έχτισε ένα φρούριο. Οι Αθηναίοι, φοβούμενοι την κάθοδο του Φιλίππου στην Αττική²⁹, συμμαχίστηκαν με τους Θηβαίους. Η Φωκίδα έγινε τότε το θέατρο των προτομασιών των δύο στρατών και χωρίστηκε στα δύο, για πρώτη φορά στην ιστορία της. Το βάρειο τμήμα, το μεγαλύτερο μέρος της κοιλάδας του Κηφισού, το ήλεγχε ο Φίλιππος, ενώ το νότιο το ήλεγχαν οι Αθηναίοι και οι Θηβαίοι, που προστάτησαν την Αμφισσα και φύλαγαν συγχρόνως το πέρασμα της Χαιρώνειας. Αν και το βουλευτήριο της φωκικής συμπολιτείας βρισκόταν από τον έλεγχο των Θηβαίων και των Αθηναίων, αυτό δεν είχε επίδραση στην πολιτική της συμπολιτείας, η οποία υποστήριξε τον Φίλιππο. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από την ευνοϊκή στάση του μακεδόνα βασιλιά απέναντι στη συμπολιτεία και τους Φωκείς μετά τη νίκη του στη μάχη της Χαιρώνειας (Αύγου-

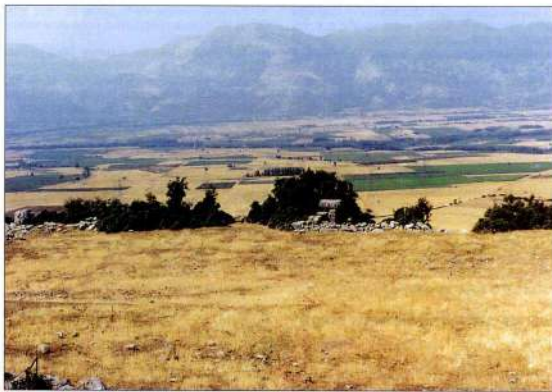
4α. Δρυμναί. Επιπέδω Πύργου
 4β. Αποψη των δυτικών
 πύργων.

στος ή Σεπτέμβριος 338 π.Χ.³⁰). Η χώρα επανέκτησε την εδαφική της ακεραιότητα, ο ετήσιος φόρος που της είχε επιβληθεί από την αμφικτιονία το 346 π.Χ. μειώθηκε από 60 σε 10 αργυρά τάλαντα, συμμετείχε με τρεις αντιπροσώπους στο πανελλήνιο συνέδριο της Κορίνθου³¹ και με ένα μικρό εκστρατευτικό σώμα στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ασία³².

Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου η φυκική συμπολιτεία αντιτάχθηκε στον Αντίπατρο, το διάδοχο του μακεδονικού θρόνου. Στον Λαμιακό πόλεμο (323 π.Χ.) πολέμησε, μαζί τους Αθηναίους κατά του Αντίπατρου, αλλά κινήθηκε στην Κρανώνα της Θεσσαλίας³³. Ο Αντίπατρος, που ήθελε το δρόμο προς την Αθήνα και την Πελόποννησο

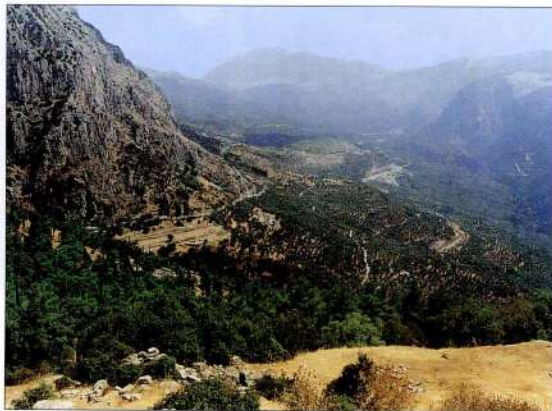
ελεύθερο για να μπορεί να τις ελέγξει, εγκατέστησε μακεδονικές φρουρές στις πόλεις της³⁴.

Η Φωκίδα επανέκτησε την ελευθερία της και την εδαφική της ακεραιότητα το 311 π.Χ., με τους πολέμιους των διαδόχων του Αλεξάνδρου, όταν ο στρατηγός Πτολεμαίος, τον οποίο έστειλε στην Ελλάδα ο Αντίγονος εναντίον του Κασσάνδρου, του γιου του Αντίπατρου, έδιωξε όλες τις μακεδονικές φρουρές. Με τη Φωκίδα όμως ελεύθερη και εχθρικά διακείμενη ο Κασσάνδρος έχασε την ελεύθερη πρόσβαση στη Νότια Ελλάδα. Το 304 π.Χ., έχοντας σκοπό να ξαναπάρει υπό τον έλεγχό του τον οδικό άξονα Θερμοπύλες-Χαιρώνεια, πολιορκήσε την Ελάτεια. Αν και οι Φωκείς τον απώθησαν δύο φορές³⁵, ο Κασσαν-

5. Δρυμναί. Η θέα από την
 ακρόαση προς την
 πεδιάδα και τον Παρνασσό.

6. Δελφοί. Η θέα προς την Αράχμω από το κάστρο του Φιλόμηλου.

δρος γύρω στο 300 π.Χ. την κατέλαβε³⁶ και έτσι πήρε υπό τον έλεγχό του την κοιλάδα του Κηφισού. Η Φωκίδα βρέθηκε τότε, για δεύτερη φορά στην ιστορία της, χωρισμένη στα δύο.

3ος και 2ος αιώνας π.Χ.

Την ίδια περίπου εποχή οι Αιτωλοί, εχθροί των Μακεδόνων, κατέλαβαν το μαντείο των Δελφών. Η φωκική συμπολιτεία, εξασθενημένη από τους μακρόχρονους πολέμους – από το 356 π.Χ. βρισκόταν, με πολύ μικρά διαστήματα ανάπαυλας, σε εμπόλεμη κατάσταση –, δεν αντιτάχθηκε στους Αιτωλούς, αλλά συμμάχησε μαζί τους. Αυτό τουλάχιστον αφήνει να εννοηθεί ο όρος *Φωκείς οί μετ' Αιτωλίων* που υπάρχει στη βοιω-αιτωλική συνθήκη συμμαχίας³⁷ που συνάφθηκε μεταξύ 301 και 298 π.Χ.³⁸

Η φωκική συμπολιτεία όμως δεν απέκλινε από την πολιτική της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας. Το 284 π.Χ. κατόφερε να διώξει τους Μακεδόνες από την Ελάτεια, η χώρα ενωθήκε και έμεινε ελεύθερη για τρία χρόνια³⁹. Το 279 π.Χ. πολέμησε γενναία, μαζί με τους Θεσσαλούς, εναντίον των Γαλατών στις Θερμοπύλες⁴⁰. Αυτό ήταν το τελευταίο μεγάλο στρατιωτικό κατόρθωμα των Φωκίων. Έκτοτε η φωκική συμπολιτεία, από πολιτικής και στρατιωτικής άποψης, εισήλθε σε περίοδο παρακμής που διήρκεσε μέχρι την τελική της υποταγή στους Ρωμαίους.

Επανάκτηση του μαντείου των Δελφών

Μετά τον Α' Ιερό Πόλεμο το μαντείο και η πόλη των Δελφών αποσκήρτησαν από το φωκικό έθνος. Η αφορμή αυτού του πολέμου, σύμφωνα με όλες τις αρχαίες μαρτυρίες, ήταν ότι οι Κίρ-

ραίοι-Κρισαίοι⁴¹ παρενοχλούσαν τους προσκυνητές που έφταναν στο λιμάνι της Κίρρας και πήγαιναν οδικώς στο ιερό⁴². Η πραγματική αιτία, όμως, ήταν πιθανότατα ότι οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής – η Αθήνα του Σόλωνα⁴³, η Σικυώνα του Κλεισθένη⁴⁴ και η Θεσσαλία με την αμφικτιονία της Ανθήλης⁴⁵ – ήθελαν να πάρουν το έλεγχο του μαντείου, του οποίου η φήμη είχε ξεπεράσει τα ελληνικά σύνορα και το οποίο με τους χρησμούς του έπαιζε καθοριστικό ρόλο στην πολιτική ζωή της εποχής⁴⁶.

Ο Α' Ιερός Πόλεμος κράτησε δέκα χρόνια. Ξεκίνησε το 595 π.Χ., το 591 π.Χ. καταστράφηκε η Κίρρα⁴⁷, και έληξε με την πλήρη εξουδετέρωση των Κιρραίων. Το μαντείο των Δελφών ανεξαρτητοποιήθηκε – οι κάτοικοι της πόλης απέφευγαν μάλιστα να ονομάζονται Φωκείς⁴⁸ – και διοικούταν πλέον από την αμφικτιονία της Ανθήλης, που ονομάστηκε έκτοτε «πυλαίο-δελφική» και ελεγχόταν από τους Θεσσαλούς.

Από τις αρχαίες μαρτυρίες που αναφέρονται σ' αυτόν τον πόλεμο⁴⁹, μόνο ο Αθηναίος γράφει όταν οι Κιρραίοι πολέμησαν εναντίον των Φωκίων, πρόκειται όμως για τους κατοίκους των Δελφών⁵⁰. Πιθανότατα, οι ίδιοι οι Φωκείς να βοηθήσαν την Κίρρα διότι, έχοντας επίγνωση της πολιτικής και θρησκευτικής σημασίας που είχε το μαντείο για τον τόπο τους, ήταν ο μόνος τρόπος να το κρατήσουν υπό τον έλεγχό τους.

Οι Θεσσαλοί, για να διασφαλίσουν τον έλεγχο του μαντείου, υποδούλησαν τους Φωκείς είτε κατά τη διάρκεια του πολέμου είτε αμέσως μετά. Έχοντας επικτείνει την επιρροή τους σ' ένα μεγάλο τμήμα της ανατολικής Στερεάς Ελλάδας έγιναν πολύ ισχυροί και κράτησαν το μαντείο για μεγάλο χρονικό διάστημα.

7. Δελφοί. Η θέα προς ίτια και Γαλαξίδι από το κάστρο του Φιλόμηλου.

Οι Φωκείς επανέκτησαν τελικά το μαντείο αναίμακτα, την περίοδο του ανταγωνισμού Αθήνας-Σπάρτης. Το 457 π.Χ., τους το εμπιστεύτηκαν οι Αθηναίοι όταν κατέλαβαν τη Φωκίδα, μετά τη μάχη στα Οινόφυτα⁵¹. Η αιφομή ίσως ήταν η φιλοπερσική πολιτική του μαντείου και των Θεοσαλμών που το ήλεγχαν, η πραγματική αιτία όμως ήταν ότι οι Αθηναίοι ήθελαν την προμαντεία. Επέλεξαν του Φωκείς, επειδή τους εμπιστευόταν περισσότερο από τα άλλα μέλη της αμφικτιονίας, λόγω της καλής τους στάσης στους Περσικούς πολέμους.

Η μεν χρονολογία επανάκτησης του μαντείου επιβεβαιώνεται από τα αργυρά νομίσματα που έκοισαν τότε οι Φωκείς –στη μια όψη φέρουν την κεφαλή ταύρου, όπως όλα τα νομίσματά τους, ενώ στην άλλη την κεφαλή του θεού Απόλλωνα, συνοδευόμενη με δάφνη ή λύρα, γι' αυτό ο Ι. Σβορώνος και ο R.T. Williams πιστεύουν ότι κόπηκαν στο νομισματοκοπείο των Δελφών⁵²–, η δε πρόθεση των Αθηναίων από τα ιστορικά γεγονότα που ακολούθησαν.

Το 448 π.Χ., οι Σπαρτιάτες, που επίσης ήθελαν την προμαντεία, έστειλαν στρατό στους Δελφούς, ο οποίος εκδίωξε τους Φωκείς και παρέδωσε το μαντείο στους κατοίκους των Δελφών. Έπειτα από τρία χρόνια, όμως, εκστράτευσε στη Φωκίδα ο Περικλής και ξαναέδωσε το μαντείο στους Φωκείς. Αυτός είναι ο Β' Ίερός Πόλεμος⁵³.

Οι Φωκείς κράτησαν το μαντείο και με την ανοχή στο τέλος των Σπαρτιατών –στον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431 π.Χ.) ήταν σύμμαχοι⁵⁴–, μέχρι το 421 π.Χ., οπότε με τη Νικίειο ειρήνη ανακλήρτηκε ανεξάρτητο⁵⁵.

Υστερα από ελάχιστα χρόνια οι Φωκείς ξανακατέλαβαν το μαντείο, την εποχή του ανταγωνι-

σμού τους με τη Θήβα. Η Θήβα, θέλοντας να τους τιμωρήσει που αρνήθηκαν να την ακολουθήσουν στην εκστρατεία της στην Πελοπόννησο το 362 π.Χ., τους κατηγόρησε για ιεροσυλία, επειδή είχαν καλλιεργήσει ένα μεγάλο μέρος της ιερής γης του Απόλλωνα. Η υπόθεση κρίθηκε στη συνέλευση της αμφικτιονίας την άνοιξη του 356 π.Χ., όπου καταδίκασαν τους Φωκείς σε βαρύ χρηματικό πρόστιμο και τους απείλησαν ότι αν δεν το πλήρουν η γη τους θα αφιερωθούν στο θεό Απόλλωνα (όπως είχε συμβεί με τα εδάφη της Κίρρας-Κρίρας το 590 π.Χ.).

Οι Φωκείς συγκάλεσαν τότε συνέλευση και εξέλεξαν εν λευκώ αρχηγό τους (στρατηγό αυτοκράτορα, γράφει ο Διοδώρος) τον Φιλόμηλο (βλ. σημ. 25). Στη συνέλευση ο Φιλόμηλος κατήγγειλε την καταδίκη, μίλησε για το υπέρογκο ποσό του προστίμου, την οικονομική αδυναμία της χώρας να το πληρώσει και τους επέστησε την προσοχή στο δεύτερο σκέλος της καταδίκης, που, αν εφαρμοζόταν, θα είχε ανυπολόγιστες οικονομικές συνέπειες για τον τόπο και το έθνος τους θα εξαφανιζόταν ελλείψει πόρων. Του είπε ότι έπρεπε να ακυρώσουν την αμφικτιονική απόφαση και ότι για να το πετύχουν έπρεπε να καταλάβουν το μαντείο των Δελφών, το οποίο τους ανήκε⁵⁶. Οι Φωκείς το αποδέχτηκαν, και ο Φιλόμηλος κατέλαβε το μαντείο με 5.000 στρατιώτες (Φωκείς και μισθοφόρους), κατέγραψε τους θησαυρούς του⁵⁷ και έστειλε κήρυκες σε όλες τις πόλεις να ανακοινώσουν ότι δεν σκόπευε να περάσει τους θησαυρούς του, υπόσχεση που δεν τηρήσαν οι διάδοχοί του.

Έτσι ξεκίνησε ο Γ' Ίερός Πόλεμος που κράτησε δέκα χρόνια (356-346 π.Χ.), κατά τα οποία η φωκική συμπολιτεία και ο στρατός της διοικήθη-

καν διαδοχικά από τον Φιλόμηλο, τα αδελφία του Ονόμαρχο και Φύλλο και τον ανιψιό του Φάλακο.

Οι Φωκείς είχαν συμμαχούς την Αθήνα, την Κόρινθο και τη Σπάρτη— που επίσης είχε καταδικαστεί σε χρηματικό πρόστιμο από την αμφικτιονία, για την καταλήψη της Καδμείας πριν από τη μάχη των Λεύκτρων⁵⁸, όμως ίδιοι οι λαοί με τους οποίους συνάραυαν ήταν εχθροί⁵⁹.

Οι Λοκροί της Άμφισσας προσπάθησαν να ανακαταλάβουν το μαντείο, ο Φιλόμηλος τους απέκρουσε και, για να εξασφαλίσει τη θέση του στο μαντείο, έχτισε ένα φρούριο στο λόφο πάνω από το στάδιο⁶⁰. Το 355 π.Χ. ηττήθηκε από τους Βοιωτούς στη μάχη περί το Νέον (την Τιθορέα), πληγώθηκε και αυτοκτόνησε.

Τον διαδέχτηκε ο αδελφός του Ονόμαρχος, ο οποίος για να αντιμετωπίσει τον πολυμέτωπο πόλεμο έφτιαξε ισχυρό στρατό ~20.000 οπλίτες και 1.000 ιππείς— και άρχισε να οχυρώνει τις φωκικές πόλεις⁶¹. Το 354 π.Χ. είχε πολλές στρατιωτικές επιτυχίες, κατάλαβε την Άμφισσα, το οχυρό Θρόνιο στις Θερμοπύλες, τρεις πόλεις στη Βοιωτία και νίκησε σε δύο μάχες, στη Θεσσαλία, τον Φίλιππο Β΄ της Μακεδονίας⁶², αιφνιδιαζοντας τον μακεδονικό στρατό με τους λιθοβολούς που χρησιμοποίησε για πρώτη φορά σε ανοικτή μάχη⁶³. Την επόμενη χρονιά, όμως, ο Φίλιππος τον νίκησε στη μάχη που δόθηκε κοντά στον Παγασητικό Κόλπο, τον συνέλαβε και τον κρέμασε⁶⁴. Την ίδια νίκη του αυτή ο μακεδόνας βασιλιάς ήταν έτοιμος να εισβάλει στη Φωκίδα, αλλά τον σταμάτησαν στις Θερμοπύλες οι Αθηναίοι⁶⁵.

Στρατηγός των Φωκικών έγινε τότε ο Φύλλος, ο οποίος όμως πέρασε το 352 π.Χ. από φυμμάτωση και τη θέση του πήρε ο ανιψιός του Φάλακος, γιος του Ονόμαρχου. Ο Φάλακος δεν είχε τις επιτυχίες του πατέρα του, κατόρθωσε, όμως, να διατηρήσει τις κτήσεις του.

Το 346 π.Χ. ο Φάλακος βρέθηκε σε αδιέξοδο: αφενός εγκαταλείφθηκε από την Αθήνα— η Φιλοκράτειος ειρήνη που η Αθήνα είχε υπογράψει με τον Φίλιππο δεν συμπεριλάμβανε τους Φωκείς—, και αφετέρου οι οικονομικοί του πόροι εξαντλήθηκαν. Συμφωνήσε τότε με τον Φίλιππο, ο ίδιος κατέφυγε στην Πελοπόννησο με τους 8.000 μισθοφόρους του, και άφησε τους συμπατριώτες του στο έλεος της αμφικτιονίας και του Φιλίππου, με τους τιμωρήσαντες για τους ιερούς θησαυρούς που έκλεψε ο ίδιος και οι πρόκαχοί του.

Πράγματι, ο Φιλόμηλος ξεκίνησε τον πόλεμο με 30 αργύρα τάλαντα— 15 δέκα του και 15 που του έδωσε ο βασιλιάς της Σπάρτης Αρχίδαμος— και με τους φόρους που πήρε από τους κατοίκους των Δελφών⁶⁶. Οι διαδοχοί του όμως αναγκάστηκαν να κλέψουν τα ιερά ανσθηματα του μαντείου: με τα χρυσά και αργυρά έκοψαν νομίσματα με τα ονόματά τους, με τα οποία πληρώσαν τους μισθοφόρους και τα οχυρωματικά έργα που έκαναν, και με τα χάλκινα και σιδηρά έφτιαξαν όπλα. Η αξία των αναθημάτων αυτών ήταν 10.000 αργύρα τάλαντα⁶⁷, ποσό τεράστιο για την εποχή, συγκρινόμενο με τον προϋπολογισμό του μακεδονικού βασιλείου που ανερχόταν σε 1.000 αργύρα τάλαντα ετησίως⁶⁸ και της Αθήνας, της πιο πλούσιας πόλης της Ελλάδας, που αντιστοιχούσε σε 400 αργύρα τάλαντα⁶⁹.

Η ποινή που επιβλήθηκε στους Φωκείς ήταν πολύ σκληρή: αποβλήθηκαν από το αμφικτιονικό συνέδριο— το δικαίωμα των δύο ψήφων τους το πήρε ο Φίλιππος και οι διαδοχοί του— και υποχρεώθηκαν να δίνουν 60 τάλαντα ετησίως μέχρι ότου αποσβεστεί η αξία των κλεμμένων αναθημάτων. Οι πόλεις τους κατασκάφηκαν, οι κάτοικοί τους διασκορπίστηκαν σε χωριά των 50 κατοίκων και δεν είχαν δικαίωμα να εκτρέφουν άλογα ή να ατλοφορούν⁶⁹.

Οι τρεις Ιεροί Πόλεμοι είχαν διαφορετικές αιτίες και διαφορετικές συνέπειες για το φωκικό έθνος:

1. Ο Α΄, του οποίου η αιτία ήταν ο αυθόνομος πολιτικός ρόλος του μαντείου στο γίνεσθαι της εποχής, έφερε την αποσιώπηση του μαντείου και την υποδούλωση του έθνους στους Θεσσαλούς, τα γεγονότα αυτά όμως είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία της φωκικής συμπολιτείας.

2. Ο Β΄, του οποίου η αιτία ήταν ανεξάρτητη των φωκικών συμφερόντων, αύξησε το κύρος των Φωκικών στα πλαίσια του τότε ελληνικού κόσμου, κυρίως μετά το 431 π.Χ., που αν και επισημιακά ήταν σύμμαχοι των Σπαρτιατών, οι Αθηναίοι εξακολούθησαν να τους εμπιστευότανται, θεωρώντας τους εγγυητές της αμεροληψίας του μαντείου. Όμως η Νικίειος ειρήνη επιβεβαίωσε την ανεξαρτησία του μαντείου και της πόλης των Δελφών και έθεσε επισήμως τέρμα στις φωκικές κυριαρχικές βλέψεις επί του μαντείου.

3. Ο Γ΄, τον οποίο προκάλεσαν οι ίδιοι οι Φωκείς, είχε καταστρεπτικές συνέπειες τόσο για το μαντείο όσο και για τους ίδιους. Η συμπολιτεία εξακολούθησε να υπάρχει πολιτικά, η συνέλευση λειτουργούσε την εποχή του Παισακίου, αλλά ήταν ανίσχυρη στρατιωτικά. Ο στρατός της συμπολιτείας ήταν ανεπαρκής για να αποκρούσει τις μακεδονικές επιθέσεις, των οποίων η συχνότητα τον αποδυναμώνε ακόμα περισσότερο και όταν ήρθαν οι Ρωμαίοι οι ήταν ανίκανος να αντισταθεί.

Αν και η αμφικτιονία στήριξε το μαντείο, και τα οικονομικά οφέλη που αυτό προσέκοταν, από τους Φωκείς, το γεγονός ότι αυτό βρισκόταν στο έδαφος της επαίεης σημαντικού ρόλου στην πολιτική ζωή της συμπολιτείας. Χάρη στο μαντείο βρέθηκε επανελημμένα στο επικεντρωτό των γεγονότων και οι εκάστοτε μεγάλες δυνάμεις της Ελλάδας, που ήθελαν να ελέγχουν το μαντείο, επιδίωκαν τη συμμαχία της. Τον 5ο αιώνα π.Χ. αυτό συνέβη με την Αθήνα και τη Σπάρτη, τον 4ο αιώνα π.Χ. με τη Θήβα και τον Φίλιππο της Μακεδονίας και τον 3ο αιώνα π.Χ. με τους Αιτωλούς.

Σημειώσεις

1. Το όνομά της η Φωκίδα το πήρε από τον Φύλο του Αισκού, βασιλιά της Αίονας (Παισακίου, Ελλάδος Λεωνόρου, 9.11 κ.α. 2.29.3 εκδ. Κάκτος).

2. Στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. η σήμη του μαντείου των Αθηνών είχε ξεπεράσει τα όρια του ελληνικού κόσμου (Ηρόδοτος, 16.2.133 και Πλουτ., σ.π., 4.32.4-5).

3. Οι Παισακίς ήταν Φωκίσις από τον Ορχομένο (Πλουτ., σ.π., 9.4.1), ο Αβραίο Αγνώσιος (Πλουτ., σ.π., 9.35.1), ο Ύαυλιτις Υατίτις (Πλουτ., σ.π., 9.35.5), ο Σπέρτις Αβραμίου (Πλουτ., σ.π., 9.35.9), ο Ελακτίς Αρκάδιος (Πλουτ., σ.π., 9.34.2), και οι υπόλοιποι Δωριείς (J.A.O. Larsen, Greek Federal States, Clarendon Press, Oxford 1968, σ. 41).

4. *Idéolo B 517-523*, εκδ. Κάκτος.
 5. Εκτός από το Κρισάοι νεβίον, στο θεό αφιερώθηκε και η γηραιότερη της Δελφικής, ήτοι 150 τ.χ.: D. Roussel, «Autour de Delphes, territoire d'Apolon et territoire de la cité», *Revue des Etudes Grecques* 104 (1991), σ. XV-XVII· ο ίδιος, «Territoire de Delphes et terre d'Apolon», *L'espace Géogr. - Cent cinquante ans de fondées de l'école française d'Athènes*, 1996, σ. 45-49.
 6. B. Helly, *L'état hellénique, coll. de la maison de l'orient méditerranéen* (com 25), Lyon 1985, σ. 138-142.
 7. Το 371 π.Χ. ο Θεσσαλικός στρατός αναγκάστηκε να 10.000 οπλότες και 4.000 ιππείς (Ελληνικά 6,1, 8.4, 28, εκδ. Κάκτος) ενώ το 366 π.Χ. ο φυσικός στρατός μού με τους μαθοφόρους, σε 5.000 οπλότες και 500 ιππείς (Διάδ. Σκ., 16.25, 1).
 8. Οι τυχόν αναρκαίες διαφορές που κινούνταν με τη βοήθεια κρητών από άλλες πόλεις, Αυτά τούλάχιστον συνέβησαν την περίπτωση των πόλεων Πανωτία και Απτερίου, οι οποίες κλάσαντο Ηλείοις κρητών, σύμφωνα με μια επιγραφή που βρέθηκε το 1925 μεταξύ Χαλκιδέας και Αγ. Βλάση, από τους E. Gose και Fr. Schaber (SEG XLII (1992), αρ. 47). Η επιγραφή αυτή μελετήθηκε από τον G. Kaffenbach (Giota 48 (1970), σ. 204-208) τους D. Roussel και Ph. Kariouchou (Bulletin de Correspondance Hellénique, 116 (1992), σ. 197-215) και πιο πρόσφατα από τη γράφουσα στον υπό έκδοση τόμο *Villes fortifiées de Phocide et la troisième guerre sacrée (356-346 av. J.-C.)*, όπου γράφονται τα σύνορα των πόλεων Πανωτίας, τα οποία βρέθηκαν επί της κοιλιάς του Πανωτία, διευκρινίζοντας από τον Κορινθιακό και καταλήγοντας σ' ένα ευχάριστο σε μια κορυφή του Ελάμιου, βόρεια του σημερινού Κυριακίου.
 9. Ηρόδ. 8.27, 28, 31 και Πλουτ., ό.π., 9.3-11.
 10. R.T. Williams, «The Silver Coinage of the Phocians», *Royal Numismatic Society, Special Publication 7*, London 1972, σ. 5-8.
 11. Δεν είναι γνωστός ο αριθμός των ανθρωπίνων της κάθε πόλης, είναι βέβαιον όμως ότι όλες ανεξαρτήτως οι πόλεις έσπεσαν ανθρωπίνως (Πλουτ., ό.π., 9.4, 1 και 33, 1).
 12. Στην επιλογή του Πανωτία οι περισσότερες πόλεις είχαν αγοράσει.
 13. Πλουτ., ό.π., 9.4, 1 και σμ. 8.
 14. Ο Πανωτιανός το βρήκε σε χρήση και το περιγράφει: ήταν μια εύκαμπτη επιμήκη αθώρακα με κισσοειδείς και υποκρεμμένες σπείρες Αιλικών εδωλίων. Στο βόρειο της αθώρακας υπήρχαν το αγγίστα του δία της Ηρας και της Αθηνάς (Πλουτ., ό.π., 9.5, 2).
 15. Τα κρήματα του βουλευτηρίου και του δημοσυντάκτου ισού που βρέθηκαν εκεί κοντά με επισημασία ο L.B. Tildard («The Fortifications of Phocis», *ABSA* 17 (1916-17), σ. 54-59, τα τμήματα οι E. French και E. Vanderpool («The Phocians», *Hesperia*, 1963, σ. 213 κ.ε.).
 16. Larsen, ό.π., σ. 40.
 17. Ηρόδ. 7.132.
 18. Στο ίδιο, 8.30.
 19. Στο ίδιο, 8.33.
 20. Στο ίδιο, 7.172.
 21. Στο ίδιο, 7.172-173.
 22. Στο ίδιο, 9.31.
 23. Στο ίδιο, 8.30-31.
 24. Ο Εσωνός, που ήταν τότε στην Ασία, αναφέρει τους Οπώντιους Λακρούς (Εσν., ό.π., 3.9.9), ενώ τα Ελληνικά Οξυμύχρα (13.2, εκδ. Κάκτος) και ο Πανωτιανός (Πλουτ., ό.π., 3.9.9) αναφέρονται τους Λακρούς της Αμφορίας.
 25. Πλουτ., ό.π., 3.9.10.
 26. Ο Οξυμύχρος έγινε επίσης στρατιώτης στον Γερ. Ιερό Πόλεμο (Διάδ. Σκ., 16.26.5). Ήταν αδελφός του Φυλάκτου και καταγόταν από την πόλη Αζών (όμοιο του σημερινού χωριού Αγία Μαρίνη (Πλουτ., ό.π., 9.2, 2 και 9.33.2).
 27. Πανωτιανός, Στρατηγημάτων II, 38.1, εκδ. Κάκτος.
 28. Εσν., ό.π., 6.5.23 και Διάδ. Σκ. 15.57.
 29. Δημοσθένης, Περὶ τῆς παρασκευῆς 65, 81, εκδ. Κάκτος· Ιουστίνου, Φιλική ιστορία, 8.5, εκδ. Classiques Garnier.
 30. Δημοσθένης, Περὶ τοῦ σπέρου 169, εκδ. Κάκτος· Αισχύνη, Κατὰ Κτηνηφίκου 140, εκδ. Κάκτος· Διάδ. Σκ., 16.84.1-3.
 31. Πλούταρχος, Ακμάσις, 19.7, εκδ. Κάκτος.
 32. *Inscriptions Grecques* 12, αρ. 236.
 33. Διάδ. Σκ. 17.57.3.
 34. Στο ίδιο, 18.11.1· Πλουτ., ό.π., 9.3.4.
 35. Διάδ. Σκ. 18.15.5.
 36. Την πρώτη φορά, τα επιχειρήματα δμήθησε ο Φυλικός Εξάνθηπος (Πλουτ., ό.π., 9.34.2 και W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, I, αρ. 361β) και η δεύτερη φορά ο Αθηναίος Ολυμπόδορος (Πλουτ., ό.π., 1.26.4 και 9.18.7 και Dittenberger, ό.π., αρ. 361α).
 37. Το 258 π.Χ. πέθανε στην Ελλάδα ο Φίλιππος Δ', γιος του Κάρολου (Ευσταθίου I, εκδ. Schönl).
 38. Dittenberger, ό.π., II, αρ. 366.
 39. R. Flacelière, *Les Attalens à Delphes*, 1937, σ. 66.
 40. Προκειτά για τη δεύτερη φορά που ο Εξάνθηπος έδωσε τη μακεδονική φουρά (Dittenberger, ό.π., I, αρ. 361α).
 41. Πλουτ., ό.π., 9.22.1.
 42. Η Κίρρα ήταν επίσημο της Κρίας· βλ. A.B. Drachman, *Σχόλια Πλίνου 2*, «Υπόθεσις Πυλίων», β. 1967. Η ομηρική Κίρρα βρε-

κόταν στο λάρο του Αγ. Γεωργίου, νοτιοδυτικά των Δελφών, και η Κίρρα από θέση της σημερινής Κρίας, βλ. J. Jannory, «Krisa, Kitha et la première guerre sacrée», *BCH* 61 (1937), σ. 33-43, και J. Jannory, H. van Effenterre, «Fouilles de Krisa», *BCH* 61 (1937), σ. 323-326.
 43. *Inscriptions, Græco-latines de l'Asie-Mineure* του Αυστίνου, Κατὰ Κτηνηφίκου, 107-113· Πανωτιανός, Στρατηγημάτων Γ', 5· Πλίνου Σχόλια, «Αρχή Πυλίων, Υπόθεσις Πυλίων» α, β, γ, δ, Στράβων, Γεωγραφία 9.34, εκδ. Κάκτος· Διάδ. Σκ., 9.16 Πλουτ., ό.π., 9.37.6-8.
 44. Αισχύνη, ό.π., 108, εκδ. Κάκτος· Πλούταρχος, Σόλων 11, εκδ. Κάκτος και Πλουτ., ό.π., 9.37.6.
 45. Πανωτιανός, ό.π., Γ, 5 και Πλουτ., ό.π., 9.37.6.
 46. *Inscriptions, Græco-latines de l'Asie-Mineure* του Ε. Litte, *Œuvres complètes d'Héroclate*, 1962, τόμ. 9, σ. 404-415· Στράβων, ό.π., 9.34.
 47. G. Forest, «The First Sacred War», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 80 (1956), σ. 33-52.
 48. Γάριο Μάρκο, αρ. JF. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker* α, σ. 996.
 49. Πλουτ., ό.π., 4.34.11.
 50. Βλ. σμ. 42, 43, 47· όλες οι μαρτυρίες χρονολογούνται μετά τον 4ο π.Χ. αιώνα.
 51. Αθηναίος, Δαιμονομαχία 13.560, εκδ. Κάκτος.
 52. Φρουσάδης 1.107-108, εκδ. Κάκτος.
 53. H. Ziehlmann, «Auswertung der Δελφικών», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 20 (1896) σ. 13 και Williams, ό.π., σ. 30.
 54. Θουκ. 1.112.5· Φυλάκτος 34· Jacoby, ό.π., σ. 108-109· Πλούταρχος, *Περικλής* 21, εκδ. Κάκτος.
 55. Θουκ. 2.9.2.
 56. Διάδ. Σκ. 118.1.
 57. Th. Reinach, *Revue Archéologique* II, 1928, σ. 39, σμ. 1.
 58. Διάδ. Σκ., ό.π., 16.23.2-5 και 29.2-3· Πλουτ., ό.π., 9.2.1· Ιουστίνου, ό.π., 8.1.
 59. Διάδ. Σκ. 16.25.
 60. J. Fossey, «The Development of Some Defensive Networks on Eastern Central Greece During the Classical Period», στο S. Van de Maele και J. Fossey (επιμ.), *Fortifications Antiques*, 1992, σ. 122-123· Τυπώθηκε-Φοιρήσε στον υπό έκδοση τόμο *Villes fortifiées de Phocide et la troisième guerre sacrée (356-346 av. J.-C.)* από το Πανεπιστήμιο της Aix-en-Provence.
 61. Διάδ. Σκ., 16.31.6, 35.1-3, 58.1· Δημ., Περὶ τῆς παρασκευῆς 141.
 62. Πανωτιανός, ό.π., Β, 38.2.
 63. Διάδ. Σκ., 16.25· Ιουστ., ό.π., 8.2.
 64. Διάδ. Σκ., 16.37.38· Ιουστ., ό.π., 8.2· Δημ., ό.π., 84, 319· Περὶ τοῦ σπέρου 32· Κατὰ Φιλίππου Α' 17.
 65. Ο Φυλάκτος αν ήπερ αναθήματα θα ήταν πολύ λίγα (Διάδ. Σκ., 16.30 και 16.56.5· Πλουτ., ό.π., 8.8.7).
 66. Διάδ. Σκ., 16.56.5-6.
 67. Στο ίδιο, 16.8.6.
 68. Δημοσθ., Κατὰ Φιλίππου, Δ 38.
 69. Διάδ. Σκ., 16.80.1-2.

The Phocian Confederation

K. Tupalov-Fakiri

Ancient Phocis played a very important role in the history of ancient Greece, not only because of its vicinity to the famous sanctuary of Delphi, which it originally owned, but also because of its geographical position. In the beginning of the sixth century BC, after the first sacred war, Phocis lost the sanctuary of Delphi and was occupied by the Thessalians. Soon after their liberation in the end of the same century the Phocian cities allied in a confederation aiming at the recovery of the sanctuary of Delphi and at their independence.

However, the efforts of the Phocians to regain the celebrated sanctuary caused two more sacred wars with unfortunate implications for them: they were submitted to Philippe of Macedonia, were excluded from the Delphic amphictyony and were forced to pay each year a heavy indemnity for the precious offerings of the sanctuary they had plundered during the third war. The hostility between Phocians and Macedonians continued, and they had several fierce confrontations in the battlefield during the third and second century BC.

Until their final submission to the Romans, the Phocians managed to preserve somehow their independence by remaining united and by keeping their confederation quite powerful, whenever a political issue would arise.

K. T.-F.